

מה עוד יכולנו לכתוב לו.

בשכונתנו החל "מבצע פולין" והוא פגע במשפחות רבות. בזמנו לא ידעתי מה הרקע לפעולה, אבל היזם ידוע לי ש-18.000 יהודים פולנים גורשו מן הרייך הגרמני, משום שבסוף חודש מארס הפרלמנט הפולני שלל מן הפולנים שהתגוררו מחוץ לפולין את אזרחותם, ועד 30 באוקטובר של אותה שנה, צריך היה להציג היתר שהונפק על ידי הקונסוליה הפולנית כדי להיכנס לפולין. וכך, לקראת סוף אוקטובר, הנאצים מיהרו לסלק את היהודים הפולנים, שרבים מהם התגוררו בגרמניה מזה עשרות שנים. גם אנשים שהתגוררו בגרמניה מדורי דורות נחשבו לפתע לפולנים אף שראו עצמם כגרמנים לכל דבר, דיברו גרמנית ולא ידעו אף מילה בשפה הפולנית. אבל אם על פי הסכמי ורסאי מוצאם היה בגבולות המדינה הפולנית החדשה, אזי שלא מרצונם הכריזו עליהם כעל פולנים.

לאימא הייתה מכרה נוצרית שהתגוררה בשכונתנו. כשהמצב החריף, היא ניתקה איתנו את היחסים כמו רבים אחרים. למרות זאת, יום אחד היא קישה על דלתנו בחוזה וקריאתה מהדהדת עד היום באוזניי: "גברת רייפלד, גברת רייפלד, בכל ברלין הם מציתים את בתי הכנסת! הם מנפצים את חלונות הראווה של החנויות היהודיות ובוזים אותן!" במילה "הם" התכוונה לנאצים. זה קרה ב-9 בנובמבר, יום שזכה לכינוי ליל הבדולח. בשל מחלתה אימא בקושי יצאה לרחוב. בנו ותאו אמרו מיד: "אם שורפים את בתי הכנסת חייבים להציל את ספרי התורה." סמוך לביתנו, בקליינה אוגוסט-שטראסה, עמד בית כנסת אורתודוקסי של אגודת "אחוות שלום". אנחנו לא התפללנו שם מפני שהשתייכנו לזרם ליברלי יותר. התפללנו בבית הכנסת הקונסרבטיבי החדש ורחב הידיים באורניינבורג-שטראסה שבו נשים וגברים אמנם ישבו בנפרד, אבל הותקן בו עוגב מפואר ואני ואחותי שרנו שם במקלה.

בנו ותאו יצאו לדרכם ואני בעקבותיהם. אנו הבנות תמיד חיקינו את כל מעשיהם. בהמולה שהשתררה לא שמתי לב שאחותי לא נמצאת לצדנו. לא ידעתי אם התכוונו להגיע לבית הכנסת שלנו באורניינבורג-שטראסה, אך בית הכנסת "אחוות שלום" שסמוך לביתנו כבר עלה באש. מבלי לאבד זמן הם הצטרפו ליהודים אחרים שניסו לכבות את הלהבות בעזרת בגדים ומקטורנים. ספר התורה הוצא עוד קודם לכן בעזרת שכנים יהודים ואילו אחרי נכנסו לבית הכנסת כדי להציל את ספרי הקודש שחלקם כבר נחרכו. היו שם סידורי תפילה לשבת ומחזורים להגים שהמתינו בדוכני הקריאה למתפללים. האחים שלי סייעו במבצע ההצלה, ובמהירות הצטברו ערימות גבוהות של ספרים חרוכים וצריך היה להחליט מה לעשות בהם. אי-אפשר היה להשאירם בחוץ מפני שהפורעים

שהציתו את בית הכנסת שוטטו שם. האחים שלי נשאו את ערימות הספרים והביאו אותם לביתנו. בקצה המסדרון, מאחורי הווילון, בקיטון שאבא הפך לחדר חושך, ערמנו את כתבי הקודש שהצלנו מהשחתה. אני עזרתי להם, רצנו הלוך ושוב מקליינה אוגוסט-שטראסה לדירתנו. כשסיימנו, סקרנותי גברה על פחדיי. רצתי לבדי, בהחלטה פתאומית, לרוזנטאלר-שטראסה עד להאקשן-מרקט והתבוננתי בחנויות היהודיות שחלונות הראווה שלהן נופצו. ברחוב התגללו בגדים, כלי אוכל שבורים, אנשים פרצו לתוך החנויות, השליכו הפצים החוצה ואחרים בזזו אותם. זה היה מראה מחרד, תאוות הבצע העבירה את האנשים על דעתם. רבים עמדו בצד ורק התבוננו. עמדתי שם אובדת עצות, דחוקה בקרב ההמון, כשלתע תאו לפת את צווארון חולצתי ולחש באוזניי: "השתגעתי? הם יכולים להרוג אותך." לא חשבתי שאני מסתכנת, ומאוד נבהלתי לנכח הכעס של אחי. "איפה רותשן?" הוא שאל. לא ידעתי מה לומר. שנינו חרדנו כעת לגורלה של רות. בסופו של דבר היא שבה הביתה בלא פגע. היא שוטטה לבדה והגיעה עד לאלכסנדר-פלאץ. ההרס והחורבן לא פסחו שם על חנויות הכול-בו היהודיות טיף וורטהיים המפורסמות.

מה עלה בגורלם של אותם כתבי קודש שהוסתרו בביתנו לא זכור לי. כנראה שבאו לאסוף אותם והם הועברו למוסד יהודי. אולי קברו אותם כראוי לכתבי קודש פגומים שיש לגנוז. בית הכנסת "אחוות שלום" עלה באש ואחרי המלחמה הרסו את חורבותיו.

ב-21 בדצמבר 1938 אמורים היינו לחגוג את יום הולדתו ה-14 של תאו. קודם לכן הגיע אליו מכתב מהגסטאפו ובו דרישה לעזוב את גרמניה תוך 24 שעות. באוקטובר ובנובמבר של שנת 1938 נעצרו בברלין גברים יהודים רבים ונשלחו למחנה הריכוז זקסנהאוזן. 12,000 גברים נאסרו, כך נודע לי לאחר המלחמה, בהם כמה אבות ואחים של חברותי ללימודים. פחדנו שתאו ישלח לשם. אבל לאן וכיצד היה ביכולתו להימלט? לא היה לנו לא כסף ולא אשרת כניסה למדינה כלשהי, אימא כבר לא יכלה לקום ממיטת חולייה, ותאו שאל אותה ללא הרף: "אימא מה עלי לעשות? מה לעשות?" אך גם לה לא הייתה תשובה. אחר כך הציעה שיפנה לקהילה היהודית שמשרדיה שכנו באורניינבורג-שטראסה והם אכן עזרו לו.

לתאו התמזל המזל. בגלל פקודת הגירוש המיידית הוא הוגדר כמקרה מיוחד וצורף לטרנספורט הילדים הראשון שיצא לבריטניה. באמצעותו הגיעו ב-2 בדצמבר 196 ילדים להריץ. בעקבות ליל הבדולח ב-9 בנובמבר, אישר צ'מברליין, ראש ממשלת בריטניה, לארגוני סיוע בריטיים להעביר לאנגליה

יחד עם רבות מחברותינו החדשות בבית הילדים המשכנו ללמוד בבית הספר היהודי לבנות. בדרך לבית הספר חצינו את קופן-פלאץ ובאחד הימים חווינו שם חוויה מצמררת שנצרכה בנו לעד.

בפהרבלין-שטראסה רקמנו מיד ידירות אמיצה עם שתי אחיות שחלקן איתנו את החדר, רות ותאה פוס. עם תאה למדנו יחד מכיתה א. רות, אחותה, הייתה צעירה מאיתנו בשנה. בתצלומים היפים שצילם אברהם פיסארק ניבטות פניהן היפות והטובות. בספר הזיכרונות של חברתנו רות פיסארק, עליו היא שומרת עד היום, ציירה רות פוס הרבה לבבות קטנים. אברהם פוס, אביהן של תאה ורות, היה אף הוא "אוסט-יורה" ולכן גם הן נחשבו לפולניות ומאוחר יותר נותרו חסרות נתינות, אפילו שנולדו בברלין וגדלו בפהרבלין-שטראסה 83, לא הרחק מבית הילדים. האב היה חייט ומצבה הכלכלי של המשפחה היה כנראה טוב, מפני שהוא היה הבעלים של מתפרה שהעסיקה ארבעה עובדים כמו גם צוות של עוזרים. אברהם פוס נמנה עם אלה שב-28 באוקטובר 1938 גורשו לפולין. הפולנים סירבו לאפשר את כניסתו ולכן עיכבו אותו לפני נקודת הגבול פּנטצ'ץ. הוא שוחרר ומצא את דרכו חזרה לברלין. אולם, ב-13 בספטמבר 1939, לאחר פרוץ המלחמה, הוא נעצר והפעם נשלח על ידי הגסטאפו למחנה הריכוז זקסנהאוזן. אימן של חברותינו, שציפה לה גורל דומה, ארגנה לעצמה בדחיפות אשרת יציאה מזויפת לשוודיה. היא קיוותה שתוכל להתאחד עם בנותיה תוך זמן קצר והפקיחה את הבנות בידי אביה. כאשר ניסיונותיה להביא אותן אליה כשלו והסב נאלץ לעבור לבית אבות, רות ותאה הגיעו לבית הילדים בפהרבלין-שטראסה, בדיוק כמונו.

באחד הימים כשהלכנו יחד לבית הספר, הלפנו על פני הקופן-פלאץ וראינו שחופרים שם מקלט תת-קרקעי ענקי, שלימים נהגו לכנות אותו "מקלט המורמים מעם", שכן רק אנשים בעלי זכויות מיחדות הורשו למצוא בו מחסה. בעת ההפצצות נאלצו התושבים האחרים של האזור לרוץ על נפשם עד לאלכסנדר-פלאץ או לפארק מונביזו, ואת זה חווינו על בשרנו. באותו היום המקלט היה עדיין בהקמה ובמקום עבדו שבויים ואסירים ממחנה ריכוז בבגדי אסירים מפוספסים. התקרבתנו לשולי הבור ובסקרנות רבה הצצנו פנימה. לפתע דהתה תאה את אביה אותו לא ראתה מיום שנעצר. "אבא, אבא! אבא שלי" קראה בהתרגשות רבה, אבל אביה זקף את ראשו וסימן לה בבהלה באצבע על פיו לשתוק. את מבטו הנואש לא אשכח לעולם. לרגע אחד עמדנו שם כמו

מאובנות אבל מיד התעשתנו והבנו את האזהרה. גרנו משם את תאה הבוכייה והרחקנו אותה מן השומרים החמושים שכיתרו את המקום. בבית הספר המנהלת חיבקה את תאה וניסתה להרגיע את הילדה שהייתה בהלם ולא מצאה נחמה. אברהם פוס היה אחד מ-250 איש שהוצאו להורג בירייה במחנה הריכוז זקסנהאוזן כגמול על מעשה הצתה, שנוצע עשרה ימים קודם לכן בידי קבוצת יהודים צעירים, בהנהגתו של הרברט באום. ההצתה כוונה נגד תערוכת תעמולה אנטישמית ואנטי קומוניסטית בשם "גן עדן לפועלים" שהתקיימה בלוסטגרטן. הדבר התחוויר לי רק זמן רב לאחר המלחמה ואני מקווה שלא נודע על כך לתאה ולרות. הן ידעו שסבן נמצא יחד עם כל דיירי בית האבות היהודי בגרוסן המבורגר-שטראסה שנשלחו למחנה ריכוז. בית האבות נתפס על ידי הגסטאפו, שהפך אותו לתחנת איסוף ליהודים תושבי ברלין שהיו מועמדים לגירוש. גם האחיות תאה ורות יצאו ממנו ב-19 באוקטובר 1942 ב-"אוסט-טרנספורט" 21, משלוח מזוהה, בו גורשו 963 יהודים. למחרת, ב-22 באוקטובר, נורו כולם למוות ביערות של ריגה. רות הייתה בת אחת עשרה, תאה בת שנים עשרה. באותו טרנספורט שולחו ילדים מבתי ילדים אחרים בברלין יחד עם הילדים האחרונים שנותרו בבית הילדים בפהרבלין-שטראסה, ובהם התאומים ארנסט והרברט צ'דינאק שאהבנו כל כך.

כעבור שבעים שנה, בטקס הנחת "אריח זיכרון" לפני ביתה של משפחת פוס בפהרבלין-שטראסה, היום בית מס' 81, הרגשתי צורך עז לומר כמה מילים לזכר הבנות ואביהן. לפני שנים אחדות למדנו על גורלה של האם הילדגראד פוס ועל כך עוד אספר בהמשך.

בבית הילדים נקשרנו לשתי אחיות נוספות, מטה ואריקה הייטנר, שהיו מעט מבוגרות מאיתנו. אחיהן, כמו אחינו תאו, הצליח להימלט לאנגליה. ב-1938, בגיל 16, הגיע ליאו הייטנר לאנגליה באמצעות אור"ט (Organization for Rehabilitation and Training), ארגון שהציע הכשרה חקלאית וטכנולוגית לנוער ולצעירים. אביהם האוסט-יורה, דוד הייטנר, נשלח גם הוא לזקסנהאוזן לאחר פרוץ המלחמה, ולאחר שעבר עינויים קשים, שוחרר יחד עם כמה אסירים יהודים אחרים וצווה לעזוב את גרמניה תוך עשרים וארבע שעות. בסיוע המשרד הארץ-ישראלי של ההתאחדות הציונית (Palästinaamt) ששכן במיינקה-שטראסה 9, שבחזיתו המיתני יהודים רבים ימים רבים, בתורים ארוכים, כדי לקבל אישורי יציאה, ניתנה לחדר הייטנר ואשתו אליזבט הזדמנות לצאת מגרמניה, בדרך לא דרך, לכיוון הארץ. האפשרות ניתנה לבני הזוג בלבד ולא לבנותיהן, אך המשרד הארץ-ישראלי דחק בהם לקבל את ההצעה והבטיח לשלוח את הבנות

בעקבותיהם בהקדם האפשרי. ההורים יצאו אפוא לבדם לדרך. לארץ ישראל הגיעו רק כעבור שנים אחדות וזה סיפור בפני עצמו. מטה ואריקה ישנו איתנו בחדר, יחד חגגנו שבתות וחגים והיינו כמו אחיות. לשתיים נותרה בברלין סבתא שאותה ביקר מדי פעם, אבל מפאת גילה לא יכלו להמשיך ולהתגורר אצלה ומשום כך נשארו בבית הילדים עד לחיסולו. ב-29 בנובמבר 1942 הן נשלחו לאושוויץ עם ה"אוסט-טרנספורט" 23. יום קודם חגגה מטה את יום הולדתה ה-14, אריקה הייתה בת 15 וחצי. בעותק רשימת הטרנספורט שבידי איגנה פרנקן מופיעים שמות של ילדים רבים שנשלחו בגפם. הצעירים שבהם היו בני שנה...

כל עוד התאפשר הדבר קיימו מטה ואריקה קשר מכתבים עם הוריהם שהיו עצורים באי מאוריציוס. לא מזמן שלחה לי מלונדון, רותי, הבת של האח ליאן, כמה מהם. כשקראתי אותם שוב ניצבה ילדותי לנגד עיניי: הבנות שניסו להיות אמיצות השתדלו לא להתלונן, ובכל זאת לא יכלו להסתיר את הרגשתן כי ננטשו לבדן.

ב-3 במאוס 1942, בכתב ידה הילדותי כתבה מטה: אתם לא יכולים לתאר לעצמכם כמה אני מתגעגעת אליכם. הורים יקרים, אצלנו בברלין השלג כבר מתחיל להפסיד. תודה לאל עוד מעט יהיה חם יותר. אני עכשיו שרה במקהלת בית הכנסת ביוהניס-שטראסה. בבית הילדים טוב לנו. מבין המחנכות האהובה עליי ביותר היא עדיין הגברת גוטמן אך גם האחרות מאוד נחמדות. ברור שהכי טוב, הכי יפה היה אם היינו אתכם. [...]

באותו יום כתבה גם אריקה: השעה היא שבע ורבע. אנחנו במיטה. הרשו לי להשאיר את האור דלוק עד 8 בערב ובזמן הזה אני כותבת לכם. אני ישנה עם שמונה ילדים בחדר אחד, ילדים שגילם מ-4 ועד 12 שנים. כאן יפה מאוד ואנחנו מקבלים אוכל מעולה. אני מאוד מתגעגעת ותמיד חושבת עליכם. לעתים קרובות אני מהרהרת על העבר וכשאני חושבת על זה כבד לי מאוד על הלב. [...]

כשקראתי את המכתבים הללו ראיתי לנגד עיניי את אחותי ואותי ממש באותה תקופה וחשתי קשר עמוק עם חברותיי מאותם ימים.

את המכתב האחרון כתבו אריקה ומטה ב-2 בנובמבר 1942, שלושה שבועות לפני מותן: "כבר מזמן לא קיבלנו דואר מליאן. אנחנו מאוד מתגעגעות אליכם, הורינו היקרים. בעזרת השם, יגיע היום בו כלנו נוכל להתראות."

אך מפגש כזה מעולם לא התרחש.

דוד ואלחבט הייטנר הגיעו לנמל חיפה באניית מעפילים לאחר מסע רצוף תלאות ומצוקה משוועת שנמשך על פני ימים. שם, ב-25 בנובמבר 1940, הם צפו בטביעת אניית הגירוש הבריטית פאטריה שנפגעה ממטען חבלה שהטמין

ארגון ההגנה כדי למנוע את הפלגתה. על האנייה הזאת רוכזו פליטים שברחו מציפורני הנאצים בשלוש ספינות מעפילים ומעל 200 מהם מצאו באירוע הזה את מותם. פליטים שטרם הועלו לפאטריה גורשו על ידי הבריטים למחנה מעצר באי מאוריציוס באוקיינוס ההודי ולארץ הגיעו לבסוף רק בשנת 1945. בארץ נודע להורים על מות בנותיהן. האב ביקש את נפשו למות ורק האם הצליחה למנוע את התאבדותו. הוא נפטר ב-1976 ולא פסק לחשוב על בנותיו במשך כל חייו.

הודות לאיגנה פרנקן הונחו אריחי זיכרון גם על שמן של הילדות מטה ואריקה. הניחו אותם בחזית הבית בו התגוררו, היום זה טור-שטראסה 112, שבילדותן נקרא לותרינגר-שטראסה 54. אני נסעתי במיוחד לברלין לטקס הנחת האריחים. לפעמים אולי נעצר מישהו ליד לוחית הזיכרון הטבועה במדרכה, קורא את השמות, וחושב על שתי הילדות הללו.

עד קיץ 1941 הלכנו בכל יום לבית הספר באוגוסט-שטראסה. בבתי הספר היהודיים הלימודים נמשכו למרות המצוקה אך בכיתות צפופות יותר. במשך כל הזמן מורים ותלמידים נעלמו ובאו אחרים שתפסו את מקומם. המורים הקנו לנו, למרות המצב, מחשבה הומניסטית וערכים נאורים ובמקהלה המשכנו לשיר: "המחשבות הן חופשיות". אף שהסיכוי שנקבל אשרות יציאה היה אפסי למדנו בחריצות עברית ואנגלית. הקשר עם אבא ותאו נותק וגם מִבְּנו, אחינו, הגיעו אלינו מעט ידיעות. בינתיים היו מחנות ההכשרה למחנות עבודה. מחנה שניבינשן נסגר, וְכָנו וחבריו הועברו למחנה טינדורף בקרבת פירסטנוואלדה. מיולי 1941 הוכפף מחנה ההכשרה למשרד המרכזי לביטחון הרייך והחלוצים הצעירים הפכו עובדי כפייה בשירות הנאצים.

בבית הספר התקיימו עדיין הצגות תיאטרון ותוכניות חגיגות בהן אחותי ואני הופענו וגם צפינו. איני זוכרת את כולן. שנים רבות לאחר המלחמה ביקרתי באופרה "טורנדוט". להפתעתי הכרתי את העלילה שעוררה בי תחושת נִצְחָה וזו מדויקת. הייתי בטוחה שמעולם לא קראתי את הסיפור הזה ולא הבנתי מאין ההיכרות עם העלילה. הייתה לי תחושה משונה כשצפיתי גם בגרסה הקולנועית של האופרה. אף שפרטי העלילה נשמטו לחלוטין מזיכרונות ילדותי הרי כל אימת שצפיתי באופרה הזאת נדדו מחשבותיי ותחושותיי לימי בית הספר באוגוסט-שטראסה. בבית הספר למדה איתנו חברה בשם לוצי, ששרדה את המלחמה בבית החולים היהודי באירנישה-שטראסה. בית חולים זה היה המוסד היהודי היחיד שפעל עד סוף המלחמה, מאי 1945, בפיקוח הגסטאפו. בבית החולים ובבית הסוהר הסמוך לו שרדו כמה מאות יהודים, בינם גם ילדים קטנים.

החבר הזה, אשתו, ילדתם התינוקת והוריו היקרים לא שרדו. אחיו הצעיר בן ה-15, יעקב, הצליח ב-1939 לצאת לארץ ישראל. כעבור שנים רבות, בתל אביב, בגלריה לאמנות של עמי, בני, פנשתי אמנית צעירה, לי רימון דה-לנגה, שפניה נראו לי מוכרות אף שמעולם לא נפגשנו קודם לכן. בשיחה שהתפתחה בינינו התברר שהיא נכדתם של בני הזוג דורה ושמעון מילגרם שאירחו אותנו בשבתות ובתו של האח ששרד ונותר בחיים. הוא גר בקיבוץ גבעת ברנר ובעקבות הפגישה בגלריה בא לבקרני והייתה לי הזכות לספר לו על הוריו, על הכנסת האורחים והאטשיות שהם הרעיפו על שתי הילדות הנטושות.

מספטמבר 1941 הורו לתלמידים ולמורים כאחד לעטוד את הטלאי הצהוב. המחנכות כינסו אותנו בחדר האוכל והסבירו לנו את הצו החדש. כולנו פחדנו מהיום שבו יזו אותנו ברחוב וכבר מרחוק יראו שאנו מסומנים כיהודים. כמה מאיתנו היו בלונדינים וכחולי עיניים שאיש לא ראה בהם ילדים יהודים. מעכשיו, בדרך לבית הספר כולם יכלו לדעת מי אנחנו. הגברת גוטמן הציעה שנלך לבית הספר בקבוצות כדי שנוכל להגן זה על זה. לבטח היה זה קשה מנשוא עבור המחנכות שלנו, שהקריבו הכול למען שלומנו: החשש פן ניקלע למצב בו יזן תהיה קצרה מלהושיע. גם הן נדרשו לעטוד טלאי צהוב וכול שנטר להן לעשות היה להנחות אותנו בזמן קצר מאוד כיצד יש לעטוד את הטלאי ולהדריך אותנו כיצד לתפור אותו לבגד בהתאם להוראות הנוקשות.

עם כל גזירה שנחתה על ראשנו, המחנכות והמורים חזרו וביקשו שנשבן את המשפט: "אל תתבייש להיות יהודי! אל תתעצב על כך שאתה יהודי! גאווהך ותהילתך יילחמו למען היהדות!". הם סיפרו לנו על הישגי המדע והתרבות המופלאים של העם היהודי ועל המעורבות והתרומה שלו לתולדות גרמניה. על הטלאי הצהוב כתבה חברתנו רות פיסארק כעבור שנים רבות: לא התביישנו. לא הרגשנו מושפלות או נחותות. להפך: אנחנו היינו אלה שעמדו לצד הצדק ולצד האמת. האחרים היו חורשי הרשע והעוולה. הצדק ניצח. אנחנו הרגשנו כמו המכבים שנלחמו על אמונתם נגד המעצמה היוונית. [...]

בדיוק כך הרגשנו גם אנחנו.

באותה העת נאסר על היהודים לשבת על ספסל במרחב הציבורי או לנסוע בחשמלית. בין בית הילדים לבית הספר בקיזור-שטראסה שבקרבת אלכסנדר-פלאץ כלל לא פעלה חשמלית והדרך ברגל לבית הספר "החדש" הייתה ארוכה יותר ולכן גם מסוכנת יותר. אם בעבר היו כמה ילדים שהתעמרו בנו או דחפו אותנו, עכשיו חברי ה"היטלר יוגנד", תנועת הנוער הנאצית, נעשו אלימים יותר. השליכו לעברנו אבנים ובחורף גם אבנים עטופות בשלג עוברי האורח

המבוגרים לא נחלצו לעזרתנו והשוטרים העלימו עין. בבית הילדים חיכו לנו המחנכות בדאגה רבה והוקל להן כשהגענו בשלום.

סילביה וגנברג, שחלקה איתנו בבית הילדים חדר שהכיל שמונה מיטות, סבלה עוד יותר. היא הייתה מבוגרת בשנתיים והיחידה שלמדה בבית הספר התיכון בגרסה-המבורגר-שטראסה. היא נאלצה לעשות את כל הדרך לבית הספר לבדה ובגלל היותה נמוכת קומה נראתה צעירה מגילה. שיערה השחור ועיניה הכהות הסגירו מיד את יהדותה ולא אחת, סתם, בלי כל סיבה, תקפו אותה חברי ה"היטלר יוגנד" או כל אחד שהתחשק לו להכות יהודיה. רועדת מפחד היא רצה לבית הספר וממנו אבל בבית הספר עצמו חשה בטוחה.

בסתיו 1941 החלו הגירושים הראשונים מברלין. כמה מחברותינו איבדו את אחרוני קרובי המשפחה. לא עזיבה או הגירה כי אם הגירוש "למזרח" היו הסיבה העיקרית למקומות הריקים שנפערו בכיתה. הגירוש לא בישר טובות אך לא ידענו שמשמעותו היא מוות. אמת מרה כזו לא הכרנו ואת החשש המאיים הזה ניסינו להדחיק. המבוגרים שמרו עדיין על תקווה והשלו את עצמם כי לא במוות מדובר. הם האמינו שיגיעו למעין גטו שבו חיים רק יהודים ובו יצטרכו לעבודה. גטו שבו חיים, לא מתים! לא שמענו על תאי גזים וגם לא היינו מאמינים לכך. המחנכות גובנו עלינו וניסו, במידת האפשר, להסתיר מאיתנו את הידיעות על מעשי הזוועה. מה שעבר עלינו היה כבר אכזרי דיו.

מעט לעת אימהות שקיבלו צווי גירוש באו לאסוף את ילדיהן מבית הילדים. הפרידות העצובות הפכו אט-אט לשגרת היום-יום. אחותי התאומה קיבלה מאחת מחברותיה לכיתה את טובתה האהובה. "אצלך היא תהיה בידיים בטוחות", אמרה לה. רות שמרה על הבובה שנים רבות.

עד היום היא נרתעת ונמנעת מפרידות וכך נוהגת גם אני.

באותם ימים הגיעו לבית הילדים שלנו ילדים חדשים שנותקו בפתאומיות מהוריהם, בדיוק כפי שקרה לנו שנה וחצי קודם לכן. זכורה לנו ילדה בת גילנו ששני גברים הביאו לבית הילדים בעודה ממררת בככי. ישבנו בחדר האוכל והטלאנו גרביים. בכייה הסעיר אותנו והמחנכות גטמן ולוק ניגשו אלינו ובעדינות הסבירו בנימה רגועה שהיא ילדה מאומצת ומוצאה ממשפחה יהודית. ההורים המאמצים היו "ארים טהורים" וכשהתברר לשלטונות שבתם יהודיה נאסר עליהם להחזיקה והם נדרשו להעבירה למוסד יהודי. הילדה הקטנה לא הבינה את המתרחש והייתה מבולבלת לגמרי. לפתע נדרשה לעטוד טלאי צהוב ולהיות יהודיה אף שעד לאותו יום שמעה על היהודים רק דברים שליליים. הן ביקשו מאיתנו לגשת אליה ואנו ניסינו בעדינות להרגיע אותה, להעניק

ממילא עבר שם, והציעה שאנחנו נלך לישון אצל קרובי המשפחה של אימא. לא עשינו זאת אבל הלכנו לישון אצל דדה גרטה. כשחזרנו לבית למחרת בבוקר הבית לא היה חתום. הם לא באו לקחת אותנו. לא הפעם.

במקום האיטוף

בתחילת מארס 1943, בשעה חמש לפנות בוקר, נשמעה דפיקה בדלת. גברת שיר פתחה אותה ובחוף עמדו שני גברים צעירים. אחותי עוד זוכרת את המגפיים שלהם שהזהירו כבר בחדר המדרגות. הבטתי בפניהם כשאמרו: "גברת שיר, התלבשו והתכוננו לצאת. מה שתלבשו יישאר לכם. את יכולה לקחת איתכם תיק קטן. אל תנסו לברוח, המשטרה מכתרת את הבית." גברת שיר נתנה לנו שתי גופיות ושני זוגות גרביים. לבשנו שכבה ועוד שכבה, כי האמנו שאת מה שעלינו ישאירו לנו. בקושי יכולנו לזוז, נראינו כמו שני דובים קטנים. זו הייתה הטעיה נוספת. בסופו של דבר כולם נותרו עירומים וגם ההיתר לשאת מטלטלים התברר כבדיה. השקרים נועדו להרגיע, לשכנע אותנו ללכת בלי להתנגד, לחשוב שאנחנו יוצאים למקום שבו נוכל לעשות שימוש בפריטים שהבאנו איתנו, מקום שבו בדרך כלשהי אפשר לחיות.

חוויתי זאת על בשרי ובכל זאת אני מתקשה לתפוס שהדברים אכן התרחשו. כיום איני יכולה להעלות על הדעת שחלילה וחס באים לקחת אותי מביתי והכול נשאר מאחור. כל מה שנרכש במשך עשרות בשנים, כל חפץ, כל ספר וכל תמונה, כל מה שגידלת וטיפחת, כל הזיכרונות, ואתה פשוט לוקח את ילדיך והולך אל הבלתי נודע, אל עולם אפל ואכזר שכמותו אין להעלות על הדעת, וזה סוף החיים...

כאשר אדם רוצח אדם אחר משליכים אותו לבית הסוהר. אבל כאן מיליונים נרצחו, אנשים נלקחו מבתיהם לעיני כול. לא כולם היו רוצחים אבל האחראים יצאו בלא פגע. הם ברחו לארגנטינה, המשיכו לשבת במשרדים שלהם בגרמניה, המשיכו לשרת במגזר הציבורי ואפילו בבתי המשפט, הם המשיכו לעשות את עבודתם כאילו כלום לא קרה. את זה לא יכולתי להבין. בת 14 וחצי הייתי כששוחררתי, את יום ההולדת ה-18 כבר חגגתי בישראל. לא רציתי להישאר יותר בגרמניה. מה שקרה אחרי המלחמה היה בלתי נתפס, לא יכולתי להשלים עם העובדה שהגרמנים לא הודעו, המשיכו בשגרת החיים, ורבים מהם אמרו: לא ראינו, לא ידענו.

ברחוב לפני הבית הצטופפו היהודים שענדו את הטלאי הצהוב והסתדרו בארבע או חמש שורות לכל אורך הדרגונר-שטראסה. משני עבריהם עמדו אנשי אס-אס, אולי גם אנשי משטרה, כולם חמושים. נדרשנו להצטרף לשורות האלה והשירה החלה לנוע קדימה צעד אחרי צעד. לפני כל בית נעצר המסע ואנשים נוספים הוצאו מן הבתים: משפחות, זקנים, צעירים, ילדים וצורות בידיהם. אחדים בכו אבל הרוב היו דרוכים והמומים. היה זה אזור שבו התגוררו משפחות יהודיות רבות. צעדנו לאורך הדרגונר-שטראסה והרחובות נזיה, שינהאוזר ורוונטאלר, חצינו את ההאקשן מרקט, משם פנינו לאורניינבורגר שטראסה ואז ימינה אל הגרוסה המבורגר-שטראסה. עוברי אורח הביטו בשירה; חלקם צחקו, תמימי דעים עם המעשה, חלקם התבוננו בנו בסקרנות, והיו כאלה שעל פניהם ניכרו כעס וזעזוע. בסוף המסע הגענו אל נקודת האיטוף של הגסטאפו, בית האבות היהודי ששכן ליד בית העלמין שבו קבור משה מנדלסון וליד בית הספר התיכון היהודי בו למדה סילביה. נכנסנו לבניין שבו הקצו לכל קבוצה חדר אחד. החדרים היו ריקים, לא היו בהם כיסא, מיטה או ספה, שום דבר. ישבנו וישנו על הרצפה העירומה, משפחות עם תינוקות וזאטוטים, מבוגרים וזקנים, כולם יחד. בהתחלה שררה במקום דמיה כאילו איש לא הבין מה מתרחש. כולם היו בהלם. בחלונות היו סורגים, זה היה בית סוהר לכל דבר. לאט-לאט הבנו שנטלו מאתנו את חירותנו. במקום היה רק בית שימוש אחד, ילדים צעקו והרוחות סערו. אנחנו הכרנו רק את בני הזוג שיר. במשך יומיים שכבנו שם יחד איתם על הרצפה. ביום השלישי הופיע סדרן או פקיד גסטאפו שחיפש את מר שיר והורה לו להתלוות אליו. הוא נשלח לבית החולים היהודי באירנישה-שטראסה כי היה דרוש להם שם. הם התיירו לאשתו להצטרף אליו, הסירו מולת ביתם את החותם והרשו להם לשוב לדירתם.

אנחנו נותרנו גלמודות בין אנשים זרים. פרצנו בבכי והאנשים סביבנו ניגשו לנחם אותנו, הבטיחו שלא ינטשו אותנו, ידאגו לנו ויחלקו עימנו כל דבר, יהיה מה שיהיה. אט-אט נרגענו. נשארנו במקום עוד ימים אחדים, חיים עלובים, עד שהמשלוח הבא יהיה מוכן ליציאה. התנאים ההיגייניים היו נוראים אך קיבלנו מעט אוכל ושתייה. האנשים לקו בקהות חושים. שנים מאוחר יותר אחותי כתבה: "בערב עמדתי ליד החלון וחשבתי, עכשיו אנחנו בשבי, לעולם כבר לא אראה יער או אגם, לעולם לא אראה עוד עצים, לעולם לא אראה פרחים."

לפעמים נפתחה הדלת, באו לקחת מישהו או הביאו מישהו חדש. כל הזמן הייתה תנועת אנשים. לפתע נכנסה אינגה לויק בלוויית הוריה. היא הייתה מבוגרת מאיתנו בשנתיים ולמדה בבית הספר בו למדנו גם אנו ועבדה איתנו